

Валентина Петрикова,

доцент Харківської державної академії дизайну і мистецтв,
канд. іст. наук

БІОГРАФІЧНА ТРАДИЦІЯ В ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Проведено співставлення і аналіз історичних фактів формування інформаційного простору України через сучасну концепцію персоналізації культури в її ідентифікаційному контексті. Акцентовано увагу на домінуючому складнику інформаційного комунікаційного простору – наукових комунікаціях, які організаційно в Україні пов'язані з історією Академії наук, її науковою біографістикою.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційний простір, персоналізація, біографічна традиція, наукова біографістика, соціокультурна ідентичність, національна ідентичність, інтелектуальна культура.

Інформаційний простір сучасної України як тема наукового дослідження є привабливою для науковців через легітимність емпіричної бази досліджень, можливість прогнозувати масштабність цивілізаційних змін в суспільстві та створювати моделі розвитку інформаційного суспільства з національними ідентифікуючими ознаками. Запорукою незаперечної актуальності досліджень є наявність в світовій науці теорій інформаційного суспільства в різних галузевих спрямуваннях, на які посилаються і які цитуються вітчизняними дослідниками. Аргументованість цих теорій базується на засадах визнаності та апробованості їх у країнах західної технократичної культури. Використання таких теорій для української дійсності не є протиріччям щодо загальноновизнаних методологічних принципів процесу пізнання. Такий контекст тематики досліджень, що стосуються інформаційного суспільства в Україні, органічно позиціонує вітчизняну науку в світових комунікаціях, адаптуючи, перш за все, емпіричну частину досліджень до теоретичних вимірів сучасного світу, означеного своїми динамічними зрушеннями в бік глобалізованої цивілізації.

Однак, у світовому теоретичному надбанні інформаційного суспільства констатується наявність різнобіжностей не тільки в самому трактуванні нового поняття «інформаційне суспільство» в історії світового культурогенезу, але також і визначення сутнісних ознак нової епохи,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
поділивши науковий світ на дві протилежності – космополітів та фундаменталістів [1; 2]. У межах протилежних наукових концепцій сутності інформаційного суспільства як всесвітнього явища, привертає увагу, з точки зору методології українознавчих студій, концепція індивідуалізації особистості в новому суспільстві через ціннісну орієнтацію універсуму на кожний індивід, кожну людину. В межах концепції формується принцип побудови нового суспільства – «персоналізація».

Персоналізація присутня в сучасному суспільстві в усіх сферах діяльності людини. Більше того, персоналізація стає соціальною новацією, виходячи за межі методології і методики наукової діяльності, і виявляється в зміні системи цінностей відносно індивіду в історичному, буденному сьогоденні та майбутньому глобальному. За таким тлумаченням ознака персоналізації запобігає руйнуванню історичної моделі культури, яка ідентифікується як «національна» або «класична» і яка вступає в протиріччя з «цивілізаційною» культурою через можливість трансформації. Класична культура, як наслідок культурогенезу нації, присутня в інформаційному просторі сьогодення на правах фактору сталості, що запобігає трансформації національної культури в явище суто цивілізаційно-уніфіковане, без ціннісних етнічних ознак. Ідеальним явищем у процесі моделювання національного інформаційного простору є урівноваження національного та цивілізаційного [3, с. 156].

Національна культура з точки зору її історичної сталості завжди тяжіла до персоналізації. Домінування цього важливого принципу позначилось в епоху європейської культури Нового часу, особливо – в епоху Просвітництва. В ідейно-світоглядних концепціях епохи ознака «персоналії» була пов'язана з формуванням інтелектуальної культури націй, оскільки в суспільстві формувались нові ціннісні орієнтири відносно місця та призначення науки [4]. Така позиція відносно ролі індивідуалізованої інтелектуальної діяльності співпадає з точкою зору істориків, які досліджують історіографічні проблеми, що стосуються зародження теорії біографії в європейській науці [5]. Поєднання філософії інформаційного суспільства з суто галузевими дослідженнями наукової біографістики дає можливість поширити значимість останнього, в межах напряму суто історичної науки, до рівня методології українознавства, особливо щодо концепції національного образу інформаційного простору в сучасному глобалізаційному світоустрої [6].

Еволюція біографічної традиції в інтелектуальну біографію наукових комунікацій в епоху Просвітництва співпала з оформленням національних культур в Європі в їх модельній статичній цілісності. Персона (індивід) в

умовах національного соціуму отримує функціональне призначення «творця історії» через відносини взаємозв'язку з історією та взаємовпливу на історію [5, с. 30]. Домінуючий складник науки в національній культурі визначила індивідуальність вченого запорукою удосконалення та модернізації суспільства в напрямі науково-технічного прогресу. Наука стає виключно біографічною, оскільки індивідуальність вченого забезпечує створення нового знання, володіння цією інтелектуальною власністю, ідентифікацію себе в наукових комунікаціях, виконуючи культуротрансляючу функцію. Саме з епохи Просвітництва зберігається елітарність наукового знання в його ціннісному еквіваленті культурного образника нації. Персона вченого стає носієм інформації вищої ціннісної орієнтації, тим самим закладаючи підґрунтя для сучасного інформаційного суспільства як довшеної форми інтелектуальної культури на цьому етапі цивілізаційного розвитку.

Повертаючись до історії культури Нового часу, в якому домінувала інтелектуальна культура, слід звернути увагу на два взаємопов'язані явища в науковому просторі. З одного боку, розпочалась організація академії наук в Європі, з іншого – персоналізація інтелектуальної діяльності в межах академічних інститутів етнічних держав. За узагальнюючим висновком відносно своєрідності культурогенезу в епоху Нового часу, в Європі в XVII – XIX ст. уточнюються етнонаціональні особливості науки в державних формуваннях, які допомагають сформувати системне бачення відносно ролі біографічного компонента наукових комунікацій в знанні про націю. Стосовно України – це біографічний літопис українознавства.

Україна в історії формування інтелектуальної культури має свої виміри, позначені історією державотворення. Факти історії зумовили «запізніле» входження України в процес інтелектуалізації науки. Якщо у Франції Паризька академія наук була заснована у 1666 р., то Українська академія наук (УАН) – у 1918 р. Історичне відставання України в інституціональному структуруванні науки не є фактом викриття недосконалості етнічної інтелектуальної культури. Навпаки, формування інтелектуальної культури в Україні відзначено своєю локальністю. Етнічні особливості інтелектуальної культури в межах класичної культури формувались Україною (Малоросією) в державному просторі іншого титульного етносу. Ці особливості позначились, по-перше, на виборі персоналій – творців національної культури, по-друге, – на змістовних ознаках знання, яке на початку XX ст. вже визначилось через поняття «українознавство», пройшовши етап «малоросіки». Тому біографістика української інтелектуальної культури більш глибинне історичне поняття, ніж

інституціоналізація цієї культури. Персоналізація української культури передувала появі національних інститутів інтелектуальної культури, організація яких реалізувалась тільки в межах новоутвореної держави в 1917 році. За влучним виразом академіка УАН Сергія Єфремова, що досліджував історію українського письменства, період, який передував формуванню академічних організаційних основ української науки, був визначений автором як «оборонний» [7, с. 16]. Біографічна традиція в усьому комплексі українознавства виконувала «оборонні» завдання, якщо узагальнити з точки зору історії наукознавства в Україні функціональне призначення інтелектуальної культури в межах ознак її етнічної приналежності.

Вже за часів створення УАН ідею про значимість біографічної традиції в наукових розвідках та її світоглядний характер відносно ідеологізації наукового знання визначив перший Голова-президент УАН, академік В. І. Вернадський. В його щоденникових записках від 2 листопада 1919 року знаходимо цілу низку опосередкованих міркувань щодо значимості наукової біографістики відносно постаті Г. С. Сковороди в науковому доробку нації: «Днем на заседании Украинского научного историко-философского общества, посвященном Сковороде. Маса народа, внимательно слушающего... Фигура Сковороды выступает очень ярко... И действительно – удивительно интересна эта большая философско-религиозная работа мысли в обстановке слагающегося крепостничества, старых отголосков казачества. Философ – странствующий ссыльный учитель, человек, который жил как мудрец... Начинает и здесь становится ясным и скрытое, и неизвестное. Откроется новое, как и в искусстве! Великая нация начинает себя осознавать» [8, с. 193].

На перший погляд висловлювання В. І. Вернадського є аксіоматично зрозумілими, що не підлягають обговоренню і, тим більш, не потребують аргументації. Але, враховуючи складність історичної ситуації, першорядність політичних завдань в соціумі 1917–1920 рр., масову революційну свідомість в усіх сферах розбудови нового суспільства, то такий акцент на роль індивіда з далекого минулого, зроблений вченим, тільки підкреслював елітарність мислення В. І. Вернадського відносно національних завдань науки. Поспіль, у 1920 р., в статті, написаній з приводу смерті колеги по Таврійському університету, професора Г. Ф. Морозова, В. І. Вернадський акцентує увагу на розбудовчій ролі науковців у культурі нації: «Каждая такая смерть заставляет нас осознавать ответственность, лежащую на оставшихся. Надо смыкать ряды, еще интенсивнее продолжать культурную работу, ибо по этому пути...

для нас спасение от наступающего одичания и варварства» [9, с. 108].

В. І. Вернадський, з урахуванням його освіченості і статусу вченого, володів мисленням планетарного масштабу. Глобальність його думки відносно значимості науковця в світі культури робить постать вченого сучасником і активним творцем оригінальної теорії інформаційного суспільства в напрямі його персоніфікації та ціннісних орієнтирів інформації. Думки вченого як представника слов'янської культури співзвучні з працями adeptів західної наукової школи – Д. Белла, О. Тоффлера, М. Кастельса, И. Масуди, М. Пората, Е. Гідденса. Із наведеного переліку теоретиків інформаційного суспільства другої половини ХХ ст. ніхто не займався феноменом персоналії як соціокультурним чинником інформаційного суспільства. Переважають в цих теоріях економічні, політичні, прагматичні парадигми. Основою структурування парадигм є раціоналізм, як винахід епохи Просвітництва в Європі. Доречно визнати концептуальні погляди В. І. Вернадського суто слов'янським виміром принципу персоналізації інформаційного простору з позицій приналежності слов'янської культури до типу, що означений американським соціологом слов'янського походження П. Сорокіним, як тип культури духовно-ціннісної орієнтації [10]. Тому біографічна традиція як ототожнення сучасної персоналізації в слов'янській науці має ще й окрас сакральності.

Висловлювання В. І. Вернадського ще більш тяжіють до сформованої теоретичної концепції вченого, якщо розглядати їх з позицій соціології інформаційного суспільства ХХІ ст. Ентоні Гідденс в своїй соціологічній концепції сучасного суспільства вважає, що всі держави світу за функціональним призначенням є інформаційні суспільства в історії людства. Запорукою існування сучасного інформаційного середовища є раціональна модернізація історичних форм державності. За умов культурогенезу модернізація суспільства виявляється через процес постійної рефлексії. Тобто, з точки зору теорії рефлексивної модернізації Е. Гідденса, з моменту свого зародження національні держави вже є інформаційними суспільствами, особливість яких полягає у високому ступені інтеграції її адміністративних функцій, що, в свою чергу, потребує високого рівня інформаційного забезпечення [1, с. 286]. Національні держави як тип нового суспільства в Європі почали формуватись з ХVІІ ст.

Такий підхід спростовує дискусійність питання про входження України в інформаційне суспільство ХХІ ст. За теорією рефлексивної модернізації Е. Гідденса, історія державного оформлення української нації і є історією початку формування в ній інформаційного суспільства, у витоках якого чітко окреслюється біографічна традиція.

Співставляючи умови, в яких повинна проходити модернізація суспільства, від його найпростіших форм до рівня національної держави, та історію біографічної традиції за потребами українського етносу, слід констатувати, що задовго до оформлення національної держави представники наукової еліти активно включились у процес раціонального використання інформації на потребу інтелектуальної культури майбутньої державності України [5]. В когорті носіїв інтелектуальної культури «оборонного» періоду виділяється своєю інформаційною культурою М. С. Грушевський. Наукові новачії вченого були означені тенденціями культурної динаміки етнічної спільноти, через можливість дослідження інформаційного масива документованих джерел про етнос. Наукова праця М. С. Грушевського припала на другий період подвоєння письмової інформації в світовому суспільстві за умов його модернізації. Хронологічно цей період припадає на межі ХІХ–ХХ ст. Праці М. С. Грушевського є взірцем детально проведеного аналізу означеного історією культурно-письмового та словесного надбання в єдину систему наукового знання в гуманітарному циклі українознавства. Опосередковано вчений ще на рубежі ХІХ–ХХ ст. зазирнув в інформаційно насичений світ науки.

Американський соціолог О. Тоффлер означив взаємодію індивіда з розвоєм інформації в 1970 р. як «шок майбутнього» [11]. Надмірність інформації неминуче призводить до поверховості: спочатку процесу сприйняття інформації, потім, можливо, і мислення. Під навалою інформації людина, стверджує вчений, або стає поверхово обізнаною, або ерудитом.

Наукова біографістика постаті М. С. Грушевського дозволяє оцінити творчу працю вченого не тільки як ерудита, а й довершеного аналітика, який уже в свій час використовував практично всі сучасні методи інформаційної діяльності переважно на інтуїтивному рівні пізнання в процесі роботи над системним дослідженням з історії України. Саме ознака енциклопедичної ерудованості робить М. С. Грушевського сучасником в інформаційному суспільстві сьогодення. Досліджуючи тезу О. Тоффлера відносно факту становлення особистості «нового типу», що інформаційно адаптована в ХХІ столітті до мережевих інформаційних комунікацій, слід звернути увагу на гіпотетичність таких висновків, що не спираються на факти історії культури як світової спільноти, так і локальних етнічних формувань. Сама біографічна традиція в світовому наукознавстві і виникає з метою опису визначеності постаті, визнання своєрідності її діяльності і мислення, приналежності до нового, інноваційного типу процесу пізнання в конкретному історичному середовищі.

При розміркованні далі відносно ознак індивіду «нового типу» напрошується певне зіставлення. За О. Тоффлером особистість XXI ст. природньо адаптована до інформаційних процесів, має можливість адекватно сприймати отриману інформацію, виявляє настроєність до використання її в своїй діяльності. Змістовність цих ознак можливо продукувати на всі історико-культурні епохи, в яких існували національно-етнічні формування, де інформація відігравала роль упорядника їх досконалості, а населення було орієнтовано на використання інформації, перетворення її за соціальними потребами. Такі розмірковування присутні в наукових концепціях О. Шпенглера, А. Тойнбі, Е. Гідденса, Г. Шиллера. За О. Тоффлером М. С. Грушевський і є особистістю нового типу, виникнення та існування якої в кожний історичний період обумовлений процесами культуротворчості етносу. Безумовно є очевидним, що ступінь інформатизації суспільства в кожний окремий історичний період відрізняється, і в XXI ст. є ознакою суто вирішальною, в чому і виявляється шокованість людства перед інформаційною епохою знань.

Культуротворчість базується на об'єктивних тенденціях засвоєння історичного минулого, тобто інформації як культуротрансляючого феномену, осмислення її в адекватному потребам соціуму форматі, використання та перетворення в нову інформаційну константу. Все це усвідомлюється кожним індивідом свого часу. Але тільки лідери епохи спроможні суттєво змінювати інформаційний простір, перетворюючи його на світоглядні орієнтири суспільства. Таким був М. С. Грушевський, що і доводить його наукова біографістика.

Праці М. С. Грушевського є взірцем детально проведеного аналізу інформаційного масиву культурного надбання українського етносу. Науковий аналіз вченого був адаптований до потреб національної ідентифікації українського етносу, що і визначило появу концептуальної праці «Історія України-Руси». Неможливо навіть припустити поверховість мислення вченого через неспроможність оволодіння всім масивом інформації. Сам М. С. Грушевський зазначав, що при написанні «Історії України-Руси» головну масу праці і часу «... мені довелося віддавати роботі над історичним матеріалом, архівним студіям, видавничій праці, обробленні курсу історії України» [12, с. 28].

Складно також визначити персону вченого як «ерудит» через масштабність історичної постаті. Новаційне мислення М. С. Грушевського в тому і полягає, що вчений логічно і чітко визначив свої орієнтири в інформаційному просторі свого часу, класифікував цільове призначення кожного типу документа та історичного факту в процесі створення системного знання про Україну.

В такому ж контексті слід розглядати іншу історичну працю М. С. Грушевського – «Історія української літератури». Сам вчений кваліфікував свою наукову розвідку як «огляд». Всі блоки інформаційної культури за сучасною теоретичною моделлю були апробовані вченим і в сукупності склали його системне бачення літературної творчості народу в контексті його культурного життя, що констатовано самим автором в «Передньому слові» виданої праці: «Я ні на хвилину не переставав слідити за її новинами, поступами в її обробленні, багато віддавав часу реферуванню, критиці, бібліографії української і світової літератури та добирав головніший матеріал для своєї підручної бібліотеки» [12, с. 38]. М. С. Грушевський стилістикою мови початку XX ст. формулює завдання своєї праці в межах сучасного, бажаного для всіх науковців, аналітично-прогностичного огляду в межах концептографічного обслуговування науки XXI ст.: «... бажаю сею працею увести й інших в круг помічень своїх власних і чужих, дослідів і студій над розвоєм нашого духовного життя...» [12, с. 38].

Співставлення між історією і сучасністю з її ознакою глобалізації, навіть, за таким штучним питанням щодо поняття «персоналії», не завжди на користь історії. Історичний простір розглядається переважно як суто статичний простір. Так вважають представники від кібернетики. Сучасність формує свої погляди на минувшину, які в своїй більшості є скептичними. Але така тенденція притаманна лише носіям «поп-науки» в контексті масової культури, які претендують на статус ідеологів інформаційного суспільства. Без ретельного дослідження емпіричного надбання, що передувало формуванню сучасного інформаційного простору, всі теорії відносно нового типу суспільства стають догматичними. В Україні емпіричне сьогодні переважає в науковому осмисленні інформаційного простору. Вибір акцентів в інформаційному розвитку сучасної України передбачає урахування всього надбання, що позиціонується як інформаційна інтелектуальна культура [13]. Через біографічний складник інтелектуальної культури можливо зрозуміти історичні особливості формування національного простору та визначити тенденції його розвитку, уникнувши негативних наслідків сучасної уніфікації. Біографічна традиція в контексті теорії інформаційного суспільства надасть ті історичні факти, які сформулюють особливості національного інформаційного простору. Доречним в цьому дослідницькому арсеналі є звернення уваги на особливості інформаційної культури визначних ерудитів (за О. Тоффлером) української науки періоду її організаційного оформлення в УАН академіків В. І. Вернадського, С. О. Єфремова, П. А. Тутковського,

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
А. М. Лободи, А. Ю. Кримського, Д. І. Багалія та багатьох інших, які вже на той час спромоглись перетворити безліч інформаційних джерел у нове системне знання за різним галузевим спрямуванням для світових наукових комунікацій.

Список використаних джерел

1. *Уэбстер Фрэнк*. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер; Пер. с англ. М. В. Арапова; под ред. Е. Л. Варгановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
2. *Гідденс Ентоні*. Нестримний світ : Як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гідденс. – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с.
3. *Миронов В. В.* Философия и метаморфозы культуры : Монография / В. В. Миронов. – М. : Современные тетради, 2005. – 424 с.
4. *Самардак М. М.* Філософія науки : напрями, теми, концепції. навч. посіб. / М. М. Самардак. – К. : Вид. Парапан, 2011. – 204 с.
5. *Чишко В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України : наук. видання / В. С. Чишко. – К., 1996. – 238 с.
6. *Петрикова В.* Національний образ інформаційного простору в сучасному глобалізаційному світоустрої / В. Петрикова // Українознавчий альманах. Вип. 1 : Український образ світу: особливості у світовому контексті. – К., 2009. – С. 206–209.
7. *Єфремов С.* Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 685 с.
8. Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. – К. : Наукова думка, 1993. – 575 с.
9. *Филимонов С. Б.* Интеллигенция в Крыму (1917–1920) : Поиски и находки источниковедца / С. Б. Филимонов. – Симферополь : Издат. дом «ЧерноморПРЕСС», 2006. – 230 с.
10. *Сорокин П. А.* Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин. – СПб, 2000. – С. 21.
11. *Тоффлер О.* Футурошок / О. Тоффлер; пер. с англ. – СПб, 1997. – 464 с.
12. *Грушевський М. С.* Історія української літератури // М. С. Грушевський. – В 6 т. – Кн. 9. – Т. 1. – К., 1993. – 392 с.
13. *Дубас О. П.* Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті : монографія / О. П. Дубас. – К. : Генеза, 2004. – 208 с.

ISSN 2224-9516 Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34
УДК 82-94 (477.83/86)''18–19''(092)

Надія Любовець,

старш. наук. співроб. НБУВ,
канд. іст. наук

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МЕМУАРИСТИКИ ГАЛИЧИНИ В КІНЦІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ ст.

У статті розглянуто основні тенденції розвитку мемуаристики Галичини в кінці ХІХ – першій третині ХХ ст. як культурно-історичного явища. Зазначено, що вона розвивалася у двох площинах: теоретичній та практичній і була представлена такими жанрами як автобіографії, спогади, які в Галичині часто називалися «спомини», щоденники, подорожні нотатки (часто носили форму «Листів з ...»). В цілому, мемуари Галичини були частиною культурно-гуманітарного та літературного простору всієї України.

Ключові слова: мемуаристика, жанри мемуарів, Галичина, культурно-історичне явище.

У процесі поширення національної свідомості між Східною і Західною Україною спостерігалися важливі відмінності. На Лівобережжі зберігали силу традиції козаччини, гетьманщини, українська автономія. В Західній Україні (яка історично включала в себе Галичину, Буковину і Закарпаття, які протягом кінця ХVІІІ – на початку ХХ ст. входили до складу Австрійської імперії (з 1867 р. – Австро-Угорщини) національно-культурна діяльність наштовхувалася на опір малоосвіченого населення та консерватизм частини греко-католицької церкви. Проте, тут не відбувалося драматичних відступів, і зростання національної свідомості з часом ставало все відчутнішим. Особливістю західноукраїнського відродження також було те, що в Галичині, Буковині і Закарпатті воно почалося раніше. Провідною соціальною силою національного відродження виступала прогресивна частина українського духовенства та національна інтелігенція.

Ми ставимо завдання розглянути процес національного відродження в Галичині як частині західноукраїнських земель через призму мемуарної літератури¹, яка є одним із важливих чинників духовного самовираження нації. Це дозволить глибше простежити розвиток громадської думки, суспільного життя, пізнати внутрішній світ людини означеного періоду. Спогади – це перш за все суб'єктивний погляд на суспільно-політичні,

¹ Терміни «мемуари, спогади і спомини» ми вживаємо як ідентичні.